

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Постановка проблеми. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті визначила, що головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості, забезпечення високої якості освіти випускникам середньої та вищої школи. Переважна більшість педагогів-науковців і освітян-практиків переконані, що підготовка фахівців у будь-якій сфері має здійснюватися на новій концептуальній основі в межах компетентнісного підходу.

Визначальними категоріями компетентнісного підходу в освіті є поняття компетенції та компетентності, які в педагогічній науці досить плідно розробляються, різнобічно розглядаються, проте й досі не мають однозначного змісту і визначення, часто живляються як синоніми.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз численних публікацій і досліджень засвідчує, що проблемою формування професійної компетентності майбутніх фахівців займалися Н. Бібік, В. Введенський, К. Віаніс-Трофименко, М. Євтух, І. Зимняя, Н. Кузьміна, В. Луговий, В. Майборода, А. Маркова, Н. Ничкало, О. Овчарук, Г. Онкович, О. Пометун та ін. Проте серед учених немає єдиної думки щодо трактування термінів «компетентність», «професійна компетентність», «компетенція».

Мета статті полягає у дослідженні термінологічних аспектів формування професійної компетентності особистості. Дослідження передбачає розгляд та аналіз понять «компетентність», «професійна компетентність», «компетенція», визначення співвідношення цих понять.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток інформаційного суспільства висуває нові вимоги до кваліфікації та якості підготовки майбутніх фахівців. Головними завданнями освітньої системи є не тільки навчання особистості, а й її становлення, формування, розвиток і саморозвиток. Як зазначає К. Віаніс-Трофименко, — це є докорінною необхідністю, адже внаслідок технократичного перевороту загострилося питання професійної некомпетентності [4].

У зв'язку з цим доцільно обґрунтувати ключове поняття «формування професійної компетентності», уточнити та конкретизувати сутність дотичних понять. У сучасній педагогічній науці постала проблема щодо конкретизації визначення термінів «компетентність» і «компетенція». Цей факт засвідчує недостатню дослідженість цих понять у системі освіти.

У концепції Болонського процесу зазначається, що впровадження і застосування термінів «компетентність» або «компетенція» як цільової установки вищого навчального закладу сприятиме переходу від суто академічних критеріїв оцінювання до системного аналізу високопрофесійної і соціальної підготовки випускників вишів. Це зрушення означає трансформацію системи вищої освіти у напрямі адаптації до світу праці в довгостроковій перспективі, а також до освоєння освіти впродовж усього життя.

Зважаючи на важливість досліджуваної теми, розглянемо узагальнене уявлення про компетентність, як наукову категорію, на основі аналізу деяких визначень споріднених і взаємопов'язаних понять «компетенція», «компетентність», «компетентний».

Аналіз окреслених понять розпочнемо з їхнього тлумачення різними словниками. Зокрема, словник С. Ожегова трактує ці терміни таким чином:

— компетенція — коло питань, в яких хто-небудь добре поінформований; коло чийх-небудь повноважень, прав;

– компетентний — знаючий, обізнаний, авторитетний у якій-небудь галузі; володіючий компетенцією [13, с. 312].

Аналогічне бачення компетенції висвітлено в «Советском энциклопедическом словаре»: «Компетенция (від лат. *competere* — добиваюсь, відповідаю, підхожу) — коло повноважень, наданих законом, статутом або іншим актом конкретному органу або посадовій особі; знання і досвід у певній галузі» [17, с. 613].

У словнику іншомовних слів ці поняття трактуються так:

– компетенція — добра обізнаність у чомусь; коло повноважень певної організації, установи чи особи; загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях і здібностях, які набуті завдяки навчанню;

– компетентний — який має достатні знання в певній галузі, добре обізнаний, тямущий; ґрунтується на знанні, кваліфікований; має певні повноваження, повноправний, повновладний;

– компетентність — як здатність успішно відповідати на індивідуальні та соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання;

– бути компетентним — вміти мобілізувати в певній ситуації здобуті знання і досвід [15, с. 30].

У тлумачному словнику сучасної російської мови під компетенцією розуміють «коло питань, явищ, в яких дана особа авторитетна, має досвід, знання; коло повноважень, галузь належних до виконання ким-небудь питань, явищ». Значення слова «компетентний» таке: «обізнаний, визнаний знавець з певного питання; який володіє компетенцією, повноправний» [19, с. 358].

У «Новому тлумачному словнику української мови» ці поняття означено так:

– компетенція — добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи;

– компетентний — 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований; 2) який має певні повноваження; повноправний, повновладний [11, с. 874].

В «Новейшем энциклопедическом словаре» компетенція визначається як «коло повноважень якого-небудь органу, посадової особи; коло питань, в яких конкретна особа має знання, досвід» [10, с. 595].

У довідникових виданнях поняття «компетенція» трактується в перекладі з латинського *competentia* як узгодженість частин, сумірність, симетрія. Поняття компетенції — не просте за змістом. Це питання, в яких людина добре обізнана, володіє знаннями, досвідом і здібностями, що дозволяють їй обґрунтовано висловлюватися про цю галузь і ефективно діяти в ній.

Вивчення наукових джерел дозволяє розуміти компетенції як реальні вимоги до засвоєння сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлень з певної галузі знань, якостей особистості, яка діє в соціумі. Також знаходимо спробу передати сенс компетенції через усталені поняття: «комплекс умінь», «умілість», «здатність до...», «готовність до...» [14, с. 49].

Літературні наукові джерела свідчать про те, що важливими є такі характеристики компетенції: 1) «єдність знань, вмінь і відношень у процесі професійної діяльності, що визначаються вимогами посади, конкретної ситуації...»; 2) «компетенції — це узагальнене поняття, що містить комплекс різних компонентів — знань, умінь, навичок, установок, цінностей, ставлень, рис, які дають змогу особистості ефективно виконувати професійні функції відповідно до встановлених стандартів» [7, с. 12].

Тобто, у запропонованих визначеннях поняття «компетенції», знання, коло питань, досвід представлені як узагальнені поняття, безвідносно до конкретної людини, які не є її особистою характеристикою.

Для адекватного розуміння терміну «компетентність» необхідно зазначити, що він має також латинське походження, це — синонім понять «поінформованість»,

«обізнаність», «досвідченість», «авторитетність» і означає «оволодіння знаннями, які дозволяють міркувати над чимось». «Словник сучасної англійської мови» зазначає, що компетентність — це здатність особистості діяти, відповідати певним стандартам, виявляти окремі навички, демонструвати спеціальний рівень знання. Франкомовний аналог терміну компетентність — слово «competent» перекладається як «компетентний», «уповноважений» та несе в собі юридичне значення діяльності [21, с. 243]. Німецький термін «competent» означає здатність до дії як уміння використовувати знання у практичній діяльності [22, с. 517].

У тлумачних словниках автори визначають компетентність як обізнаність, ерудованість, авторитетність, інформованість [18].

Термін «компетентний» словник української мови тлумачить так: — це такий працівник, — «1) який має достатні знання в якій-небудь галузі, з чимось добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований; 2) який має певні повноваження, повноправний, повноважний» [16, с. 840]. За «Словником іншомовних слів» під редакцією О. Мельничука поняття «компетентний» — визначається як «1. Досвідчений у певній галузі, якомусь питанні. 2) Повноважний, повноправний у розв'язанні якоїсь справи». З цього можна зробити висновок, що у всіх розглянутих визначеннях йдеться про людину, яка володіє відповідною компетенцією.

Отже, компетенція — це певна норма, досягнення якої може свідчити про можливість правильного вирішення якого-небудь завдання, а компетентність — це оцінка досягнення (або недовсягнення) цієї норми. Компетентність виступає в українській і російській мовах як якість, характеристика особи, яка дозволяє їй (або навіть дає право) вирішувати певні завдання, приймати рішення, висловлювати судження у певній галузі. Основою цієї якості є знання, обізнаність, досвід соціально-професійної діяльності людини. Цим самим підкреслюється інтегративний характер поняття «компетентність».

З приводу співвідношення понять «компетенції» і «компетентності» не має одностайної думки. Аналіз різноманітних наукових джерел дає підстави виокремити принаймні три підходи до визначення співвідношення цих понять, у яких відбувається значна поляризація позицій. Прихильники першого підходу (Т. Гудкова, С. Дружилов, О. Зеєр, А. Миролюбов та ін.) вважають поняття «компетенція» синонімом поняття «компетентність»; прибічники другого підходу (К. Махмурян, І. Перестороніна, В. Софронова та ін.) вважають, що компетенції є складовими компетентності; вчені, які належать до третьої групи (О. Пометун, О. Проворов, О. Смолянінова, А. Хуторський та ін.), вважають, що компетенція не є складовою компетентності.

Аналіз наукових джерел уможливив висновок про те, що зарубіжні вчені під компетентністю розуміють: здатність людини застосовувати свої знання (Г. Халлаш); здатність, що ґрунтується на досвіді або знаннях, які людина розвинула завдяки практиці або освіті (Дж. Куллахан); навички й уміння, які особистість може використовувати в різних ситуаціях і контекстах та опановуючи нові ситуації (Ж. Перре). Експерти програми «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади» («DeSeCo») розглядають компетентність комплексно, як «здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на комбінації (поєднанні) взаємовідповідних знань, умінь і практичних навичок, ставлень і цінностей, поведінкових компонентів — усього того, що особистість може мобілізувати для активної дії» [8, с. 10].

Але на відміну від зарубіжних науковців, більшість вітчизняних дослідників прагнуть розширити зміст поняття «компетентність», включивши до нього, крім знань і вмінь у певній галузі (як у більшості визначень європейських учених), ще й різноманітні особистісні утворення — цінності, мотиви, ставлення тощо.

Вважаємо за потрібне зауважити, що у педагогічних словниках термін «компетентність» відсутній, а тому проаналізуємо його більш детально, посилаючись на науково-педагогічну літературу з проблеми дослідження.

А. Маркова визначає компетентність як «індивідуальну характеристику ступеня відповідності вимогам професії», як «володіння людиною здатністю й умінням виконувати певні трудові функції» [9, с. 32].

Е. Зеєр під компетентністю розуміє сукупність знань, умінь, досвіду, відображену в теоретико-прикладній підготовленості до їх реалізації в діяльності на рівні функціональної грамотності [6].

Професійну компетентність як здатність працівника якісно й безпомилково виконувати свої функції як у звичайних, так і в екстремальних умовах, успішно опановувати нові знання й швидко адаптуватися до змінних умов зазначає В. Веснін [3, с. 59].

У дослідженнях науковців наголошується, що початок професійного становлення людини характеризується формуванням неповної структури діяльності, що впродовж подальшого життя удосконалюється (або не вдосконалюється) шляхом додавання нових аспектів. Якісне виконання професійних функцій визначає професійну компетентність.

Професійна компетентність визначається, головним чином, рівнем професійної освіти, досвідом та індивідуальними здібностями людини, її прагненням до безперервного самовдосконалення й самоосвіти, творчим ставленням до справи. Таким чином, поняття «професійна компетентність» нерозривно пов'язане із саморозвитком, самоосвітою особистості [2, с. 20].

Ключові компетентності (key competencies) дають можливість особистості ефективно брати участь у багатьох соціальних сферах, роблять внесок у розвиток якості суспільства та особистого успіху, отже, можуть бути застосовані у багатьох життєвих сферах. З огляду на вищезазначене вважаємо за необхідне зупинитись на групах ключових компетентностей, які складаються з:

1. Соціальної (social competence) — здатність нести відповідальність, співпрацювати, проявляти ініціативу, брати активну участь, володіти динамічними знаннями. Це поняття містить також здатність бути відкритим до світу і нести відповідальність за оточуюче середовище, вміння працювати в команді (що включає традиційне поняття робочої етики), приймати діяльність демократичних інститутів суспільства.

2. Комунікативної — вміння спілкуватися усно та письмово, рідною та іноземними мовами.

3. Полікультурної — не тільки оволодіння досягненнями культури, а й розуміння та повага до людей інших національностей, релігій, культур, мов, рас, політичних уподобань та соціального становища.

4. Інформаційної — вміння добувати, осмислювати, опрацьовувати та використовувати інформацію з різних джерел.

5. Саморозвитку та самоосвіти — мати потребу і готовність постійно навчатися впродовж усього життя.

6. Продуктивної творчої діяльності [12].

Це є життєвими (ключовими) компетентностями, якими має володіти особистість упродовж усього життя (сприяння створенню суспільства знань).

Отже, можна визначити основні характеристики компетентності: багатофункціональність, багатомірність, надпредметність і багатомірність, дієвість, універсальність, об'ємність, інтелектуальна насиченість, соціальність.

Структурними компонентами компетентності можна вважати знання, уміння й навички та ціннісне ставлення.

Значущість знань у структурі компетентності очевидна з огляду на те, що з одного боку, вони є базою для формування умінь і навичок, а з іншого — існує особливий вид знань — про способи діяльності, представлений у формі правил, пам'яток, алгоритмів тощо, який забезпечує процесуальний аспект навчання.

Однак компетентність не зводиться лише до знань, умінь, навичок, оскільки знати,

як виконувати ту чи іншу діяльність або вміти її виконувати, ще не гарантує бажання працювати, творчого ставлення до роботи. У зв'язку з цим третьою складовою загальної компетентності особистості визнано формування ціннісного ставлення до процесу та результату праці. Ціннісне ставлення вчені розглядають як емоційне ставлення людини до певних об'єктів: норм, явищ, процесів, предметів тощо.

Отже, йдеться про два аспекти проблеми: по-перше, про виховання системи цінностей; по-друге, про розвиток афективної сфери особистості (емоцій, почуттів тощо).

Вказану кількість структурних компонентів компетентності вважаємо необхідною, але недостатньою. Необхідною передумовою повноцінного навчання, а відтак і саморозвитку, самореалізації, постає формування рефлексії. Рефлексія дає змогу сформулювати (в разі потреби і скорегувати) мету діяльності, вибрати раціональні способи досягнення цієї мети, спрогнозувати результати тощо. А. Хуторський зазначає, що якщо фізичні органи чуття для людини — джерело зовнішнього досвіду, то рефлексія — джерело досвіду внутрішнього, спосіб самопізнання, необхідний інструмент мислення [20, с. 113].

Таким чином, компетентність — це синтез знань, умінь і навичок, емоційно-ціннісного ставлення та розгорнутої (у конкретному випадку — професійної) рефлексії.

Розглядаючи зміст професійної компетентності фахівців, слід відзначити складну, динамічну систему мотивів, особистісних помислів і цілей, що постійно розвивається. Вона містить індивідуально вироблені стратегії, засоби орієнтації у дійсності та підходи щодо вирішення завдань і включає такі компоненти:

- компетентність діяльності, спілкування та саморозвитку особистості фахівця як основу всієї інтегральної компетентності;
- професійну творчість діяльності, що включає спрямованість на системний пошук засобів та прийомів вирішення проблем професійної діяльності;
- системне та модельне мислення як необхідну умову організації та здійснення управління при вирішенні складних нестандартних завдань;
- конкретно-предметні знання, що є підґрунтям формування компетентності;
- праксеологічну, рефлексивну та інформаційну озброєність у процесі вирішення різних проблем професійної діяльності [1; 5].

Висновки. Таким чином, аналіз понять «компетенція» і «компетентність» дає підстави зробити такі висновки:

- компетенція — деяка відчужена, наперед задана вимога до підготовки особи (властивості або якості, потенційні здатності особи), наперед задана вимога щодо знань і досвіду діяльності у певній сфері; компетенції — узагальнені способи дій, що забезпечують продуктивне виконання професійної діяльності; вони включають: знання і розуміння (теоретичні знання, здібність знати й розуміти); знання як діяти (практичне оперативне застосування знань у конкретних ситуаціях); знання як бути (цінності, що є невід'ємною частиною сприймання життя з іншими в соціальному контексті);
- компетентність — це володіння компетенцією, що виявляється в ефективній діяльності і включає особисте ставлення до предмету і продукту діяльності; компетентність — це інтегративне утворення особистості, що інтегрує в собі знання, уміння, навички, досвід, особистісні властивості, які зумовлюють прагнення, здатність і готовність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають у реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмету та результату діяльності; «компетентність» є системним поняттям, що має свою структуру, рівні, функції, своєрідні характеристики, властивості;
- компетентним можна стати, опановуючи певні компетенції і реалізуючи їх у досвіді конкретної діяльності.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская

; [Отв. ред. В. А. Лекторский]. — М. : Наука, 1980. — 335 с.

2. Андрієвська В. В. Професійна компетенція : теорія і практика її оцінки на Заході / В. В. Андрієвська // Науково-методичне забезпечення діяльності сучасної професійної школи. — К., 1994. — Ч. 1. — С. 25-29.

3. Веснин В. Р. Практический менеджмент персонала : [Пособие по кадровой работе] / В. Р. Веснин. — М. : Юрист, 1998. — 96 с.

4. Віаніс-Трофименко К. Б. Компетентний учитель — запорука реалізації компетентнісного підходу до сучасного освітнього процесу / К. Б. Віаніс-Трофименко // Управління школою. — 2006. — № 22-24. — С. 54-57.

5. Деркач А. А. Акмеология : пути достижения вершин профессионализма / А. А. Деркач, Н. В. Кузьмина. — М. : РАУ, 1993. — 23 с.

6. Зеер Э. Ф. Психология личностно-ориентированного профессионального образования / Э. Ф. Зеер. — Екатеринбург : Урал. гос. проф.-пед. ун-т, 2000. — 258 с.

7. Калашникова С. А. Навчання дорослих на основі компетентнісно-орієнтованого підходу : [Навч.-метод. матер.]. / С. А. Калашникова. — К. : Проект «Рівний доступ до якісної освіти», 2007. — 57 с.

8. Камаралі С. Е. Окремі аспекти ліцейської історичної освіти в системі особистісно орієнтованого навчання / С. Е. Камаралі // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки / [відп. ред. : Т. І. Сущенко]. — 2002. — Вип. 25. — Київ-Запоріжжя. — 406 с.

9. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. — М. : Просвещение, 1996. — 310 с.

10. Новейший энциклопедический словарь. — М. : «Изд-во АСТ»; «Изд-во Астрель»; ООО «Транзиткнига», 2004. — 1424 с.

11. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах). Том 1. А — К / Укладачі : В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. — Київ : Вид-во «АКОНІТ», 2006. — 926 с.

12. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук. — К. : 2003. — С. 13-41.

13. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — [4-е изд., доп.] — М. : ООО «ИТИ ТЕХНОЛОГИИ», 2003. — 944 с.

14. Психология труда, профессиональной та организационной деятельности / [под ред. Б. А. Душкова]. — М. : Академический проект, 2003. — 848 с.

15. Словник іншомовних слів / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк. — К. : Довіра, 2000. — 1017 с.

16. Словник української мови / під ред. І. К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1979. — 660 с.

17. Советский энциклопедический словарь. — 3-е изд. — М. : Советская энциклопедия, 1984. — 1600 с.

18. Сучасний тлумачний словник української мови : 100000 слів / В. В. Дубічинський. — Х. : ВД «Школа», 2009. — 1008 с.

19. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка / Под ред. Н. Ф. Татьянченко. — М. : Альта-Пресс, 2005. — 1216 с.

20. Хуторской А. Деятельность как содержание образования / А. Хуторской // Народное образование. — 2003. — № 8. — С. 107-114.

21. Dictionnaires Pedagogiques. Robert muthodeique. Dictionnaire muthodeique du fransais actuel. — Paris : 1993. — 1650 p.

22. Langenscheidts Grosworderbuch Deutsch als Fremdsprache. — Berlin : Menchen, 1993. — 1217 S.

У статті представлено термінологічні аспекти дослідження проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця; здійснено системний аналіз понять «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність»; визначено співвідношення розглядуваних понять; обґрунтовано основні характеристики компетенцій та компетентностей; виокремлено три підходи до визначення співвідношення цих понять, у яких відбувається значна поляризація позицій; визначено структурні компоненти компетентності.

Ключові слова: компетенція, компетентність, професійна компетентність, термінологічний аспект, знання, уміння, навички, способи діяльності.

В статье представлены терминологические аспекты исследования проблемы формирования профессиональной компетентности будущего специалиста; осуществлен системный анализ понятий «компетенция», «компетентность», «профессиональная компетентность»; определены соотношения рассматриваемых понятий; обоснованы основные характеристики компетенций и компетентностей; выделены три подхода к определению соотношения этих понятий, в которых происходит значительная поляризация позиций; определены структурные компоненты компетентности.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, терминологический аспект, знания, умения, навыки, способы деятельности.

The article presents the terminological aspects of research problems of formation of professional competence of future specialist; performed a systematic analysis of the concepts of «competence», «competence», «professional competence»; defined ratios considered concepts; justified main characteristics of competence and competencies; highlighted three approaches to determining how these concepts, in which there is a significant polarization of positions; defined structural components of competence.

Key words: *competence, core competencies, professional competence, terminological aspect, knowledge, abilities, skills, ways of working.*